

II. RECENZJE I OMÓWIENIA

DOI: 10.17951/et.2026.38.377

Agnieszka Gicala

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, Polska

ORCID: 0000-0001-9375-0756

e-mail: agnieszka.gicala@uken.krakow.pl

Językowo, poznawczo i praktycznie: modele analiz kognitywnych a językowy obraz świata

Anna Dąbrowska, *Lingwistyka i poetyka kognitywna w praktyce: model
językowego obrazu świata w ujęciu hybrydowym*, Lublin: Wydawnictwo
UMCS, 2024, 179 s.

Słowa kluczowe: językoznawstwo kognitywne; poetyka kognitywna; językowy obraz świata; modele analizy dyskursu

Keywords: cognitive linguistics; cognitive poetics; linguistic worldview; discourse analysis models

Trzy przysłówki w tytule niniejszej recenzji starałam się dobrać tak, by jak najtrafniej odzwierciedlały zawartość – oraz wartość – monografii Anny Dąbrowskiej. Autorka poddaje analizie potencjał językoznawstwa kognitywnego, rozszerzając go poprzez ujęcie przy jego pomocy różnych modeli dyskursu i pokazując tym samym elastyczność podejścia kognitywnego w różnych obszarach językoznawstwa. Ponadto, wbudowuje pojęcie językowego obrazu świata w analizy kognitywne, odwołując się do miejsc dla nich wspólnych, czyli procesów poznawczych i różnego typu kontekstów, wyprowadzając – za Jerzym Bartmińskim (1988) na koniec omówienie tego, czym jest definicja kognitywna.

Książka realizuje tym samym trzy cele: (1) przedstawia czytelnikowi językoznawstwo kognitywne, (2) prezentuje poetykę kognitywną jako narzędzie analizy tekstów, oraz (3) wprowadza i naświetla wybrane modele analizy kognitywnej, odnosząc je do koncepcji językowego obrazu świata, który tym samym tworzy myśl przewodnią tej monografii.

Monografia składa się z trzech rozdziałów, wśród których dwa pierwsze służą prezentacji i porządkowaniu istniejących pojęć i teorii, podczas gdy ostatni, podsumowujący, proponuje m.in. autorską modyfikację pięciu modeli analizy kognitywnej w świetle pojęcia językowego obrazu świata jako ich fundamentu. Książka łączy zatem charakter podręcznikowy z eksperymentalnym, czy też – używając określenia autorki – hybrydowy, w pierwszej części przypominający i porządkujący wiedzę czytelnika już zaznajomionego z językoznawstwem kognitywnym, w tym poetyką kognitywną, lub wprowadzający w te obszary odbiorcę, dla którego są to nowe rejony wiedzy – zaś w drugiej ujmujący wybrane modele dyskursu w ramy kognitywne.

Rozdział pierwszy pt. *Wokół początków, rozwoju i charakterystyki językoznawstwa kognitywnego* zaznajamia czytelnika z tym nurtem językoznawczym, zarówno z jego genezą i rozwojem, jak i jego tezami. Wskazuje, że jego początki można odnaleźć już w latach 50. XX wieku, choć jego szerszy rozwój nastąpił dwie dekady później. Autorka słusznie już na początku zaznacza, że nie jest to teoria jednolita, ale raczej splot bliskich sobie kierunków, mających jako część wspólną przekonanie, że język jest nieodłączny od ludzkiego poznania. Zarysowane w dalszych podrozdziałach tło pozwala jej omówić powstanie myśli kognitywnej w opozycji do generatywizmu Noama Chomsky'ego, a następnie przedstawić pierwszych badaczy nurtu kognitywnego, a wśród nich George'a Lakoffa, Ronalda Langackera i Leonarda Talmy'ego – streścić ich nowatorski wkład w nowe podejście do języka, nie zapominając wspomnieć także polskich pionierów tego ruchu: Henryka Kardełę, Elżbietę Tabakowską i Barbarę Lewandowską-Tomaszczyk. Autorka omawia następnie tezy językoznawstwa kognitywnego, przypomina o dwóch zobowiązaniach kognitywnych, które łączą różne podejścia w obrębie tego nurtu: zobowiązanie poznawcze i zobowiązanie do uogólnienia, z których pierwsze oznacza uwzględnianie wiedzy o umyśle, zaś drugie – poszukiwanie ogólnych zasad spajających różne obszary języka. Wypływa z nich szereg kolejnych założeń, m.in. rozumienie znaczenia jako konceptualizacji, teza o poznaniu ucieleśnionym i teza dotycząca semantyki encyklopedycznej, które autorka wyjaśnia i rozwija w kolejnych podrozdziałach, skupiając się na semantyce i mechanizmach poznawczo-interpretacyjnych (typologiach wyróżnianych przez Leonarda Talmy'ego, Ronalda Langackera, Williama Crofta i D. Alana Cruise'a oraz Zoltána Kövecsesa), dzięki którym człowiek konceptualizuje i wyraża swoją obserwację rzeczywistości na wiele sposobów. Rozdział ten jest kapsułką podstawowej wiedzy na temat językoznawstwa kognitywnego, przydatną zwłaszcza dla osób, dla których jest to podejście nowe, a także dla tych, którzy chcą uporządkować swoją wiedzę na ten temat.

Podobny, porządkujący charakter ma też rozdział drugi pt. *O dyskursie w nurcie poetyki kognitywnej*. Jego pierwsze części systematyzują wiedzę o pojęciu tekstu i dyskursu, ujawniają różne ich ujęcia i definicje. Kolejny podrozdział odpowiada na pytanie, czym jest literatura i wybrane ujęcia tego terminu. Następnie autorka wraca do nurtu kognitywnego i pokazuje, czym zajmuje się poetyka ogólnie od swoich początków w *Poetyce* Arystotelesa (i tu przedstawione są różne ujęcia), a w szczególności poetyka kognitywna. Poświęcone jej podrozdziały streszczają rozwój podejścia kognitywnego, a następnie jego założenia – czytelnik znajdzie tu oczywiście echa treści pierwszego rozdziału, w tym tezy o poznaniu ucieleśnio-

nym. Uporządkowaniu wiedzy o istniejących typologiach tekstów oraz figurach retorycznych służą ostatnie, obszerne części tego rozdziału, oferując czytelnikowi szczegółowe rozeznanie dotyczące środków, jakimi posługują się teksty w przekazie znaczenia. Rozdział ten daje odbiorcy do rąk zwięzłe kompendium usystematyzowanej wiedzy o tekstach, do którego sięgnąć może także osoba w mniejszym stopniu zainteresowana językoznawstwem kognitywnym.

Tak przygotowany czytelnik jest prowadzony dalej, do wątków bardziej autor-skich, w ostatnim rozdziale pt. *Odczytać rzeczywistość – kilka praktycznych modeli i narzędzi analitycznych*, w którym pięć analiz kognitywnych ujmuje się w szersze ramy pojęcia językowego obrazu świata, tworząc dzięki temu nowe, hybrydowe połączenie służące odczytywaniu dyskursów, tekstów i mniejszych, wybranych elementów języka jako zapisów rzeczywistości. Pojęcie językowego obrazu świata jest tu przedstawiane jako kompatybilne z tezami językoznawstwa kognitywnego w swoich współczesnych ujęciach, spośród których Anna Dąbrowska wyróżnia definicję zaproponowaną przez Jerzego Bartmińskiego (1988). Autorka proponuje trzy rodzaje badań, które nazwała etapami analizy, a w których badacz może: (w Etapie I) korzystając ze swojej wiedzy encyklopedycznej, przeanalizować znaczenia słów w oparciu o wiele typów danych słownikowych; (w Etapie II) wyjść poza pojedyncze słowa i koncepty i wziąć pod uwagę wyrażenia, zdania, teksty i dyskursy; wreszcie (w Etapie III) sformułować znaczenia konceptu w postaci definicji kognitywnej.

Podczas gdy Etap I jest przedstawiany i ilustrowany krótko przykładem analizy jednego słowa; Etapowi II poświęca się obszerne omówienie. Etap II analizy wymaga znajomości typów kontekstu (które są tu prezentowane) i oparcia się na jednym z kilku modeli badania tekstu/dyskursu opisanych w rozdziale. Pierwszy z nich to model krytycznej analizy dyskursu Normana Fairclougha (1992 i 1993), w którym dyskurs jest rozumiany jako zjawisko społeczne – a zatem można, zdaniem autorki recenzowanej monografii, zastosować tu pojęcie językowego obrazu świata jako interpretacji rzeczywistości. Drugi to model socjokognitywnej analizy dyskursu Teuna van Dijka (m.in. w pracach: 1993 i 2014), gdzie językowy obraz świata może służyć np. demaskacji ukrytych stosunków władzy i dominacji w społeczeństwie, odzwierciedlonych w postaci językowej. Ten sam badacz (m.in. 2015) zaproponował jeszcze inny model analizy dyskursu – jako konkretnego wydarzenia komunikacyjnego, gdzie wymiar społeczny jest tłem dla jednostkowego aktu komunikacji, wykazującym analogię do Langackerowskiej ‘bieżącej przestrzeni dyskursu’ – i również poddaje się interpretacji w ramach językowego obrazu świata. Czwarty model wskazany przez Annę Dąbrowską (która powołuje się tu m.in. na prace: Stockwella 2002 oraz Harrisona i Stockwella 2014) dotyczy dyskursu jako wydarzenia kognitywno-poetyckiego, gdzie językowy obraz świata okazuje się przydatny jako narzędzie interpretacji w sposób oczywisty, bo materiałem jest konkretny tekst, np. literacki; zasadne jest również wskazanie przydatności kognitywnych narzędzi analizy tekstu, w szczególności wytycznych poetyki kognitywnej. Łącznie, to hybrydowe podejście do tekstu daje możliwość pełniejszego badania. Ostatni, piąty model analizy kognitywnej, to dyskurs jako multimodalne odbicie rzeczywistości (wykorzystane tutaj ujęcia to m.in. Forceville 2006 oraz van Dijk 2014), czyli dyskurs realizowany w więcej niż jednym trybie modalności, np. jednocześnie słownym

i wizualnym. Badacz może zinterpretować je wszystkie, wyłaniając relewantne mechanizmy poznawcze, co zostaje omówione na przykładzie multimodalnej formy metafory. Pojęcie językowego obrazu świata w ujęciu Bartmińskiego (2006), jako interpretacji rzeczywistości, obejmuje także i multimodalne akty komunikacji.

W końcowej części monografii krótki opis dedykowany jest Etapowi III – jest to końcowy, najpełniejszy etap rekonstrukcji językowego obrazu świata i konstrukcji definicji kognitywnej. Zasygnalizowano tu tylko niektóre jej komponenty, a konkretnie znaczenia badanego konceptu wyłaniane na podstawie systemu języka, bez eksplicytnego przedstawienia pozostałych komponentów tego rodzaju definicji, czyli danych uzyskiwanych z tekstów, ankiet i zjawisk przyjęzykowych. Z pewnością te elementy doczekają się dopełnienia – i, tak jak w niniejszej pracy, autorskiego ujęcia – w kolejnych pracach Anny Dąbrowskiej.

Kończąc, należy podkreślić wartość recenzowanej monografii jako całości mogącej służyć – językowo, poznawczo i praktycznie – jako podręcznik podstaw wiedzy o językoznawstwie kognitywnym, tekście i dyskursie oraz ścieżkach analiz kognitywnych opartych na koncepcji językowego obrazu świata w ujęciu Jerzego Bartmińskiego. Anna Dąbrowska z powodzeniem splotła te ścieżki, zachęcając zainteresowanych językiem odbiorców do głębszych eksploracji materiału językowego w wymiarze poznawczym.

Literatura

- Bartmiński Jerzy, 1988, *Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa*, [w:] *Konotacja*, red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 169–183.
- Bartmiński Jerzy, 2006, *Językowe podstawy obrazu świata*, Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- van Dijk Teun A., 1993, *Principles of critical discourse analysis*, „Discourse & Society”, 4(2), s. 249–283.
- van Dijk Teun A., 2014, *Discourse and Knowledge: A Sociocognitive Approach*, Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk Teun A., 2015, *Critical Discourse Analysis*, [w:] *The Handbook of Discourse Analysis*, wyd. 2, red. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton, Hoboken: Wiley i Sons Inc., s. 466–485.
- Fairclough Norman, 1992, *Discourse and Social Change*, Cambridge: Polity Press.
- Fairclough Norman, 1993, *Critical discourse analysis and the marketization of public discourse: The universities*, „Discourse & Society”, 4(2), s. 133–168.
- Forceville Charles, 2006, *Non-verbal and multimodal metaphor in a cognitivist framework: Agendas for research*, [w:] *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*, red. Gitte Kristiansen, Michel Achard, René Dirven, Francisco José Ruiz de Mendoza Ibáñez, New York: Mouton de Gruyter, s. 379–402.
- Forceville Charles, 2008, *Metaphor in pictures and multimodal representations*. [w:] *The Cambridge Handbook of Metaphor and Thought*, red. Raymond W. Gibbs, Jr., Cambridge: Cambridge University Press, s. 462–482.
- Harrison Craig, Stockwell Peter, 2014, *Cognitive poetics*, [w:] *The Bloomsbury Companion to Cognitive Linguistics*, red. Jeannette Littlemore, John R. Taylor, London: Bloomsbury, s. 218–233.
- Stockwell Peter, 2002, *Cognitive Poetics: An Introduction*, London: Routledge.